

Η καθημερινή αντίσταση δεν μπορεί να υποκαταστήσει την πολιτική

Μετά την ήττα της Αραβικής Άνοιξης, οι αριστεροί έσπευσαν να αναζητήσουν παρηγοριά στις μικρές πράξεις αντίστασης που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της εξέγερσης. Αυτή η αισιοδοξία ήταν άστοχη. Για να επιφέρει αλλαγές, η Αριστερά πρέπει να πάρει στα χέρια της τους μοχλούς της εξουσίας.

Έχουν περάσει δώδεκα χρόνια από την Αραβική Άνοιξη, και τόσο η Αίγυπτος όσο και η Τυνησία αντιμετωπίζουν μια σοβαρή οικονομική κρίση. Και οι δύο βρίσκονται σήμερα στο έλεος εξαιρετικά δυσμενών προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής που επιβλήθηκαν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στις εισαγωγές τροφίμων, είναι βυθισμένες στο χρέος και αντιμετωπίζουν ιστορικά υψηλά ποσοστά πληθωρισμού, με πρωτοφανείς αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων. Η άνοδος του αυταρχισμού και στις δύο χώρες έχει επιδεινώσει αυτή τη δεινή οικονομική κατάσταση. Η ατμόσφαιρα που επικρατεί δείχνει ότι η αντεπανάσταση έχει επικρατήσει και ότι οι χειραφετητικές δυνάμεις που βρίσκονταν πίσω από την επανάσταση πριν από δώδεκα χρόνια έχουν υποχωρήσει από την πολιτική ζωή.

Κάθε χρόνο, η επέτειος των εξεγέρσεων του Ιανουαρίου προκαλεί και πάλι προβληματισμό. Οι ριζοσπάστες δεν θρηνούν μόνο για την ήττα της επανάστασης, αλλά πρέπει να διαπραγματευτούν και τον συνεχή καταιγισμό νέων αναλύσεων που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα ίδια ερωτήματα κάθε χρόνο. Υπάρχει μια ακόρεστη επιθυμία μεταξύ των σχολιαστών να δώσουν νέες απαντήσεις σε ερωτήματα που έχουν ήδη απαντηθεί μετά από δώδεκα χρόνια περιχαράκωσης. Χωρίς καμιά ειρωνεία, οι συγγραφείς επανεξετάζουν πανάρχαια ζητήματα αναφορικά με τα σχετικά πλεονεκτήματα της οριζόντιας ή της κάθετης ηγεσίας ή την αξία της έλλειψης ηγεσίας, που χρονολογούνται από τη ρήξη μεταξύ του Ιωσήφ Στάλιν και του Λέοντος Τρότσκι, και τα οποία έχουν διαιρέσει αιώνια την Αριστερά σε δύο στρατόπεδα, αυτούς που καθοδηγούνται από το πνεύμα του 1917 απέναντι σε εκείνους που ακολουθούν το πνεύμα του 1968.

Ένα βιβλίο που ξεχωρίζει σε αυτό το είδος για την ευφυΐα του και την έλλειψη συναισθηματισμών είναι το [Επανάσταση χωρίς επαναστάτες: Κατανοώντας την Αραβική Άνοιξη](#), του Asef Bayat. Δημοσιεύθηκε το 2017 και έχει γίνει ένα από τα βιβλία με τις περισσότερες αναφορές στον τομέα. Σε αυτό, ο Ιρανοαμερικανός κοινωνιολόγος καταπιάνεται με την ιδέα του τι σημαίνει επανάσταση μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Ορθά, ο Μπαγιάτ αποδίδει την αποτυχία των εξεγέρσεων του Ιανουαρίου, παρά

την εξαιρετική κινητοποίηση και τη μαχητικότητά τους, στην έλλειψη επαναστατικού οράματος, πολιτικής οργάνωσης και διανοητικής συνάρθρωσης από τις ηγεσίες τους.

Αυτό το κάνει συγκρίνοντας με τις επαναστάσεις της δεκαετίας του 1970, όταν η έννοια της επανάστασης ήταν σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένη από τον σοσιαλισμό και τον αντιιμπεριαλισμό. Οι εξεγέρσεις του Ιανουαρίου αντιθέτως, διαποτισμένες από μια κούφια και ΜΚΟποιημένη αντίληψη για την πολιτική, ασχολήθηκαν περισσότερο με τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη λογοδοσία -θέματα σημαντικά, που στηρίζονταν όμως σε μια μερίδα ακτιβιστών οι οποίοι ενδιαφερόταν περισσότερο να διεκδικήσουν τη θέση τους στη διεθνή σκηνή παρά να δημιουργήσουν οργανικές σχέσεις στο εσωτερικό.

Μη επαναστατική πρωτοπορία

Αποκλίνοντας από την προσέγγιση που ακολούθησε στο Επανάσταση χωρίς επαναστάτες, ο Μπαγιάτ, στο έκτο και πιο πρόσφατο βιβλίο του, [Επαναστατική ζωή: Η καθημερινότητα της Αραβικής Άνοιξης](#), που εκδόθηκε το 2021, στρέφει την προσοχή του μακριά από τη γενικότερη δομική αιτία της αποτυχίας της επανάστασης. Αντ' αυτού, εξετάζει το κοκκώδες καθημερινό επίπεδο στο οποίο έζησαν τον αγώνα οι μάρτυρες και οι συμμετέχοντες. Εκεί, εντοπίζει αυτό που περιγράφει ως «μη κινήματα» που παρέχουν πρόσβαση σε «αυτό που σήμαινε η επανάσταση για τους απλούς ανθρώπους». Εστιάζοντας στην Αίγυπτο και την Τυνησία, η θέση του Μπαγιάτ είναι ότι τα γεγονότα του 2011 έθεσαν κάτι ριζοσπαστικό σε κίνηση και επέβαλαν ένα νέο σύνολο κοινωνικών σχέσεων στην καθημερινή ζωή. Το βιβλίο είναι πλούσιο σε παραδείγματα αυτής της καθημερινής αντίστασης και στις δύο χώρες, τα οποία χωρίζονται σε διάφορες κατηγορίες.

Έχοντας ως αφετηρία το υποτελές, ο Μπαγιάτ επιχειρεί να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ του «συνηθισμένου» και του «εξαιρετικού», ή του «καθημερινού» και του «μνημειώδους». Επικαλούμενος τον Αντόνιο Γκράμσι και τον αμερικανό ανθρωπολόγο και αναρχικό James C. Scott, εστιάζει αυτή τη φορά στην κοινωνία των πολιτών και την καθημερινή αντίσταση, σε αντίθεση με τη μακροσκοπική προσέγγιση που χρησιμοποίησε στο Επανάσταση χωρίς επαναστάτες, με σκοπό να βρει τη σύνδεση μεταξύ των δύο.

Στόχος του είναι να εντοπίσει την «αυτενέργεια» των υποτελών μέσα στη δίνη της επανάστασης. Κατά συνέπεια, τα κεφάλαια του βιβλίου έχουν ως πρωταγωνιστή το καθένα ένα μη αναγνωρισμένο μέλος αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε μη επαναστατική πρωτοπορία -τους φτωχούς και τους πληβείους, τις γυναίκες, τα παιδιά της επανάστασης κλπ. Στον καθένα από αυτούς, ο Μπαγιάτ αποδίδει μια ξεχωριστή εμπειρία και σχέση με τον αγώνα. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρεί να κατασκευάσει μια εναλλακτική αφήγηση για την κατανόηση της επανάστασης, που δεν εμπίπτει στο δίπολο της «επιτυχίας» και της «ήττας». Η δύναμη αυτής της επανερμηνείας είναι ότι απορρίπτει το ηττοπαθές παράδειγμα που έχει γίνει η κυρίαρχη αφήγηση για τις εξεγέρσεις.

«Μια “αποτυχημένη” επανάσταση μπορεί να μην είναι εντελώς αποτυχημένη αν λάβουμε υπόψη μας τους σημαντικούς μετασχηματισμούς που μπορεί να συμβούν στο επίπεδο του “κοινωνικού”»,

υποστηρίζει ο Μπαγιάτ. Μεγαλόθυμα, θα μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει αυτή την προσέγγιση ως μια προσπάθεια να εμφυσήσει στον αναγνώστη μια θεωρητική αισιοδοξία που αρνείται να υποκύψει στην ήττα. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να αποφύγει κανείς το συμπέρασμα ότι η όλη παραδοχή του βιβλίου - που επιδιώκει να αποφύγει εντελώς το ζήτημα της πολιτικής επιτυχίας- είναι η ίδια προϊόν της αδυναμίας για πραγματική πολιτική, είτε πρόκειται για την Αίγυπτο είτε για την Τυνησία. Εξαιτίας της έλλειψης ευκαιριών ακόμη και για τις πιο βασικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, οι αισιόδοξοι αναγκάζονται να αλλάξουν τους όρους της συζήτησης αντί να κοιτάξουν, με καθαρή ματιά, την κλίμακα της ήττας τους.

Τα κεφάλαια του βιβλίου, που είναι προϊόν διεξοδικής έρευνας, χωρίζονται σε θεματικές, καθώς το καθένα ασχολείται με μια διαφορετική δημογραφική ομάδα της επανάστασης. Ενώ τα κεφάλαια αυτά βρίθουν παραδειγμάτων, η επιλογή να δομηθούν γύρω από κοινωνικές ομάδες που κατανοούνται χωρίς καμία σχέση με τις ευρύτερες οικονομικές δομές, προδίδει την αποδοχή μιας φιλελεύθερης κοσμοθεωρίας. Αναμφισβήτητα, οι «φτωχοί» ή τα «παιδιά» είναι κοινωνικές ομάδες που αξίζουν προστασίας, αλλά δεν είναι σαφές ποια πολιτική προκύπτει από τη μεταχείρισή τους σαν να πρόκειται για τάξεις ικανές να οργανωθούν σε ένα συνεκτικό μπλοκ. Αυτού του είδους η κατηγοριοποίηση έχει νόημα μόνο στη γλώσσα των ΜΚΟ, που εμπνέεται από τα ανθρώπινα δικαιώματα, και για την οποία το πιο σημαντικό στοιχείο της πολιτικής δεν είναι η σχέση με τους μοχλούς της εξουσίας αλλά το πόσο κανείς υποφέρει.

Στο κεφάλαιο «Μητέρες και κόρες της επανάστασης», ο Μπαγιάτ αναφέρεται σε τουλάχιστον τρία διαφορετικά παραδείγματα γυναικών που έβγαλαν το χιτζάμπ τους ως παράδειγμα αλλαγής της κοινωνικής συμπεριφοράς. Ένα παράδειγμα ήταν μια γυναίκα που άφησε τη δουλειά της στη διαφήμιση στον εταιρικό τομέα για να εργαστεί στην κοινωνία των πολιτών και τα ανθρώπινα δικαιώματα και έβγαλε το χιτζάμπ της. Ένα άλλο, μια γυναίκα που έβγαλε το χιτζάμπ της και παντρεύτηκε έναν υπέρμαχο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η τρίτη ανέπτυξε το θάρρος να ταξιδέψει μόνη της και επίσης έβγαλε το χιτζάμπ της. Παρόλο που οι ιστορίες αυτές δεν είναι απολύτως αντιπροσωπευτικές των μοντέλων καθημερινής αντίστασης που περιγράφει ο Μπαγιάτ στο βιβλίο του, μοιράζονται με τα άλλα παραδείγματα της Επαναστατικής Ζωής το γεγονός ότι βασίζονται υπερβολικά σε περιστατικά που παρακάμπτουν τη διαφορά μεταξύ ατομικής και συλλογικής αντίστασης.

Παρ' όλα αυτά, ο Μπαγιάτ εξηγεί ότι κατανοεί πως οι κατηγορίες που χρησιμοποιεί μπορούν επίσης να ταξινομηθούν κατά μήκος ταξικών ή φυλετικών γραμμών. Κρατά όμως μια επιφύλαξη σχετικά με αυτό που αποκαλεί «αναγωγιστικό μαρξισμό» - μια δημοφιλής ανησυχία μεταξύ των ακαδημαϊκών- και την τάση του να «υποτιμά τις πολυεπίπεδες πηγές της αντίθεσης των υποτελών». Αντ' αυτού, ο Μπαγιάτ τονίζει τη σημασία του σχηματισμού κοινωνίας των πολιτών, επικαλούμενος την αξιοποίηση της κοινωνίας των πολιτών από τον Γκράμσι ως έναν τρόπο απάντησης στη λενινιστική άποψη για την πρωτοπορία, με βάση την οποία ένα μικρό στελεχειακό δυναμικό θα μπορούσε να ηγηθεί της επανάστασης εκ μέρους της εργατικής τάξης. Με γκραμσιανή διάθεση, ο Μπαγιάτ υποστηρίζει ότι η

μέθοδος μέσω της οποίας η εργατική τάξη μπορεί να αμφισβητήσει την ηγεμονική κυριαρχία της ελίτ είναι η δημιουργία πολιτιστικών θεσμών ενσωματωμένων σε ευρείας βάσης λαϊκά κινήματα, που θα μπορούσα να αναπτυχθούν οργανικά μέσω της κοινωνίας των πολιτών.

Όπως υποστηρίζει ο Άνταμ Χανιέ, καθηγητής σπουδών ανάπτυξης, στο βιβλίο του *Lineages of Revolt*, η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών υποστηρίζεται κυρίως από διεθνείς οργανισμούς και διεθνή χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που τη συνδέουν με οικονομικές πολιτικές της ελεύθερης αγοράς ως ένα προπύργιο κατά του αυταρχισμού. Για τον Χανιέ: «Η διχοτομία κράτος/κοινωνία των πολιτών χρησιμεύει για να "αφαιρέσει εννοιολογικά" το πρόβλημα του καπιταλισμού, σπάζοντας την κοινωνία σε θραύσματα, χωρίς κυρίαρχη δομή εξουσίας, χωρίς ενότητα που κατατείνει σε ολοκλήρωση, χωρίς συστημικούς καταναγκασμούς -με άλλα λόγια, χωρίς το καπιταλιστικό σύστημα, με την επεκτατική του ορμή και την ικανότητά του να διεισδύει σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής.»

Αναπτύσσοντας την επιχειρηματολογία του ενάντια στον μαρξιστικό «οικονομισμό», ο Μπαγιάτ στρέφεται επίσης στο έργο του Τζειμς Σκοττ, από τον οποίο αντλεί την εννοιολόγηση της καθημερινής αντίστασης. Αλλά η προσέγγιση του Σκοττ είναι, σύμφωνα με τον Μπαγιάτ, υπερβολικά επικεντρωμένη στο μικροεπίπεδο, και μέρος της Επαναστατικής Ζωής αφιερώνεται στην προσπάθεια να συμφιλιώσει την εστίαση στην ατομική δράση που συναντάται στο έργο του Σκοττ με μια θεώρηση της επανάστασης ως ευρύτερης δομικής διαδικασίας. Ο Σκοττ κατοχύρωσε τον όρο «καθημερινή αντίσταση» στο βιβλίο του *Weapons of the Weak* του 1985, για να περιγράψει τις καθημερινές προκλήσεις στην εξουσία των ελίτ, οι οποίες δεν είναι τόσο εντυπωσιακές ή προφανείς όσο άλλες μορφές οργανωμένων, συλλογικών συναρθρώσεων της αντίστασης, όπως οι επαναστάσεις.

Η καθημερινή αντίσταση, ή η ενδοπολιτική, όπως την αποκαλεί μερικές φορές, είναι πιο διασκορπισμένη και δεν είναι τόσο ορατή στην κοινωνία ή το κράτος. Ενώ ο Σκοττ αντιλαμβάνεται την αντίσταση ως μια πράξη ή πράξεις που θα μπορούσαν να γίνουν από μια συλλογικότητα, η αντίληψή του για τη συλλογικότητα είναι απλώς μια ομάδα μη οργανωμένων ατόμων -αυτό που ο Καρλ Μαρξ, αναφερόμενος στη γαλλική αγροτιά του 19ου αιώνα, ανέφερε περιπαικτικά ως «ένα σακί με πατάτες». Το πρόβλημα με αυτή την άποψη είναι ότι ποτέ δεν γίνεται σαφές στα γραπτά του Σκοττ, ή ακόμη και στην οικειοποίησή του από τον Μπαγιάτ, πώς θα μπορούσε κανείς να μεταβεί από ένα απλό σύνολο ατόμων σε μια ευρύτερη κοινωνική δύναμη, χωρίς να ξεκινήσει -με μαρξιστικό τρόπο - από κάποια ευρύτερη έννοια μιας τάξης με τα δικά της συμφέροντα.

Και ενώ ο Μπαγιάτ αναγνωρίζει στην εισαγωγή του ότι η δομική αναφορά στην τάξη και το κράτος, στην κατανόηση της οποίας ήταν εξ ολοκλήρου αφιερωμένο το Επανάσταση Χωρίς Επαναστάτες, είναι απαραίτητη, συνεχίζει να ρομαντικοποιεί την καθημερινή αντίσταση στην καθημερινή ζωή, παρά το γεγονός ότι η προηγούμενη μελέτη του για το θέμα έδειξε ότι αυτές οι ενέργειες δεν είναι αποτελεσματικές. Το αποτέλεσμα της ανάλυσης του Μπαγιάτ, χωρίς να εξαιρούνται οι συχνά συγκινητικές περιγραφές της ατομικής εξέγερσης, είναι η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής και η εξαφάνιση της δομικής ανάλυσης του κράτους και της οικονομίας.

Για τη γρήγορη μετάφραση, Σωτήρης Σιαμανδούρας